

rîḥu't-terceme ve'l-hareketi's-sekâfiyye fi 'aş-
rı Muhammed 'Altı, Kahire 1951; Ebû'l-Fütûh
Rıdvân, *Târîḥu maṭba'ati Bûlâk*, Kahire 1953;
Salaheddine Boustany, *The Press During the
French Expedition in Egypt 1798-1801*, Cairo
1954; Halil Sâbât, *Târîḥu't-tibâ'a fi's-şarkı'l-
'Arabî*, Kahire 1966; a.mlf., "eṭ-Ṭibâ'atü fi
Mişr ḥilâle'l-ḥamleti'l-Fransiyye 1798-1801",
Mecelletü'l-Külliyeti'l-Âdâb, XXI/2, Kahire
1959, s. 61-100; a.mlf., "Maṭba'atü Bûlâk fi
'ahdihe'l-evvel", a.e., XXII/2 (1960), s. 65-99;
a.mlf., "Maṭba'atü Bûlâk fi 'ahdihe's-şânî",
a.e., XXIV/1 (1962), s. 9-29; a.mlf., "Maṭba'a-
tû Bûlâk fi 'ahdihe's-şâliş", a.e., XXV/1 (1963),
s. 71-194; Muhammed Cemâleddin eş-Şurba-
cî, *Ḳā'ime bi-evâ'il-l-Maṭbû'ati'l-'Arabiyye-
ti'l-mahfûza bi-Dâri'l-Kütüb hattâ sene 1862
m.*, Kahire 1383/1963; M. Seyfeddin Özege,
*Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalo-
ğu*, İstanbul 1971-80, I-V; Raphael Posner-I.
Ta-Shema, *The Hebrew Book, an Historical
Survey*, Jerusalem 1975, s. 101-102; Yâsîn H.
Safedî, "Arabic Printing and Book Production",
Arab Islamic Bibliography, London 1977, s.
221-234; Nasrullah et-Tirâzî, *Fihristü'l-maṭ-
bû'ati'l-Türkiyyeti'l-'Osmâniyyeti'llet iktene-
tahâ Darü'l-Kütübî'l-kaumiyye münzû inşâ'i-
hâ 'âm 1870 hattâ nihâyeti 'âm 1969*, Kahire
1982-83, I-III; Hsu Cheng-Hsiang, *The First
Thirty Years of Arabic Printing in Egypt 1238-
1267 (1822-1851). A Bibliographical Study
with a Checklist by Titles of Arabic Printed
Works* (doktora tezi, Edinburgh 1985); J. T.
Reinaud, "De la Gazette Arabe, Turque Im-
primée en Égypte", *JA*, II/8 (1831), s. 238-
249; a.mlf., "Notice des Ouvrages Arabes,
Persanes et Turcs Imprimés en Égypte", a.e.,
s. 333-344; A. Perron, "Lettre sur les Écoles
et l'Imprimerie du Pacha d'Égypte", a.e., IV/2
(1843), s. 5-23; T. X. Bianchi, "Catalogue Gé-
néral des Livres Arabes, Persans et Turcs
Imprimés à Boulac en Égypte depuis l'Intro-
duction de l'Imprimerie dans ce Pays", a.e.,
s. 24-61, 466; Boris A. Dorn, "Catalogue des
Ouvrages Arabes, Persans et Turcs Publiés
à Constantinople, en Égypte et en Perse qui
se trouvent au Musée Asiatique de l'Acadé-
mie", *Bulletin de l'Académie Impériale des
Sciences de Saint Pétersbourg*, X, Saint-Pé-
tersbourg 1866, kolon 182-199 (tamamı kolon
168-213); Albert Geiss, "Histoire de l'Impri-
merie en Égypte", *BIE*, V/1 (1907), s. 133-157;
a.mlf., "Histoire de l'Imprimerie en Égypte",
a.e., V/2 (1908), s. 195-220; R. G. Canivet,
"L'Imprimerie de l'Expédition d'Égypte, les
Journaux et les Procès-Verbaux de l'Institut
(1798-1801)", a.e., V/3 (1909), s. 1-22; J. Hey-
worth-Dunne, "Printing and Translation un-
der Muhammad Ali of Egypt", *JRAS* (1940),
s. 325-349; Richard N. Verdery, "The Publica-
tions of the Bulaq Press under Muhammad
Ali of Egypt", *JACS*, sy. 91 (1971), s. 129-
132; Fawzi M. Tadrus, "Printing in the Arab
World with Emphasis on the Bulaq Press in
Egypt", *University of Qatar, Bulletin of the
Faculty of Humanities and Social Sciences*, V,
Katar 1402/1982, s. 61-77; Michael W. Albin,
"The Survival of the Bulaq Press under Ab-
bas and Said (1848-63)", *International Associa-
tion of Orientalist Librarians Bulletin*, sy.
30-31, Michigan 1987, s. 11-17; "Cairo", *EJd.*,
V, 31-32; "Soncino", a.e., XV, 140-141.

TURGUT KUT

BULGAR

Batı Hun Devleti içindeki
Türk kavimlerinden biri.

Bulgar Türkleri'nin adına tarihte ilk
defa milâttan sonra 482'de rastlanmak-
tadır. Attila'nın 453'te ölümünden son-
ra Hun birliği çözülmüş, bunun üzeri-
ne Kafkaslar'dan Tuna'ya kadar Karade-
niz'in kuzeyinde uzanan bölgelerde Bul-
gar Türkleri siyasî birliklerini kurmuş-
lardır.

Bulgar kabilelerinden Utigurlar doğu-
da Kuban ırmağı yörelerinde, Kutrigur-
lar da batıda Tuna'nın kolları ile Besa-
rabya yörelerinde hâkimiyet kurdular.
Ancak Balkanlar'daki sınırı emniyet al-
tına almak isteyen Bizans İmparatoru
Zenon (476-491), komşusu olan Kutri-
gur Bulgarları'nı Utigurlar'a karşı kış-
kırtarak savaşa sürükledi. Yenilen Kut-
rigurlar'dan 2000 kadar aile savaş son-
rasında (482) Bizans'ın hizmetine gire-
rek Trakya'ya yerleştiler ve zamanla Hı-
ristiyanlığı kabul ettiler.

Bulgarlar VI. yüzyılda Orta Asya'dan
batıya göç eden Avarlar'ın idaresine gir-
diler (559). Bulgar Hanı Kuvrat Han za-
manında (584-642) Avar idaresinden kur-
tuldularsa da VII. yüzyılda Don ve Kuban
ırmakları arasındaki yurtlarına baskıla-
rını arttıran Hazarlar'ın hâkimiyetini ka-
bul etmek zorunda kaldılar.

Tuna Bulgarları. Hazarlar'ın baskıları
üzerine Kutrigur Bulgarları Kuvrat Han'ın
küçük oğlu Esperih idaresinde Dobruca
tarafına göç ettiler. Müslümanların
İstanbul'u kuşatmalarından (674-678)
faydalanarak Bizanslıları mağlûp etti-
ler ve Bizans'ı anlaşılmaya mecbur bıraktı-
lar (681). Böylece Tuna Bulgarları Bal-
kanlar'da ve Orta Avrupa'da önemli bir
siyasî varlık haline geldi. Bilhassa Kurum
Han (803-814) ve Omurtag Han (814-831)
zamanında Bulgarlar en parlak devirle-
rini yaşadılar. Sofya, Niş, Belgrad, Üsküp
gibi önemli merkezler arasındaki tica-
ret yollarını ellerine geçirdiler ve ekono-
mik bakımdan geliştiler. Ancak Mala-
mir Han zamanında (831-836) Bulgarlar
arasında Bizans'ın tesiriyle Hristiyanlık
yayılmaya başladı ve Persian Han dö-
neminde (836-852) devam etti. Nihayet
Boris Han'ın (859-890) Hristiyanlığı ka-
bul etmesiyle (864) Tuna Bulgarları bü-
tünüyle hristiyan oldular ve zamanla
Slavlaşarak kendi öz dillerini unuttular.

İdil (Volga) Bulgarları. VII. yüzyılın ikin-
ci yarısında Kutrigur Bulgarları'nın Tu-

na boyuna göçü sırasında Utigur Bul-
garları da kuzeye doğru çekilerek Orta
İdil boyuna gittiler ve bugünkü Tatar-
lar'ın ve Çuvaşlar'ın yaşadıkları toprak-
larda yerleştiler. Bu bölgeler önemli su
yolları ile ticarete, verimli toprakları ile
ziraate, ormanları ile avcılığa ve arıcılı-
ğa çok uygun olduğundan Bulgarlar bu-
ralarda zamanla ekonomik bakımdan
geliştiler ve bu sayede kültür seviyeleri
de yükseldi. Bulgar, Biler, Suvar, Oşal,
Teiş gibi önemli kültür ve ticaret mer-
kezleri kuruldu.

İdil Bulgarları bir yandan İskandinav,
Rus ve Baltık ülkeleriyle, öte yandan Tür-
kistan, İran, Arap ve Bizans ülkeleriyle
karşılıklı ticaret yapıyorlardı. İslâm ülke-
lerinden gelen tüccarlar vasıtasıyla Bul-
garlar arasında kısa zamanda İslâm di-
ni ve kültürü yayıldı. Bulgar Hanı Yalta-
var oğlu Almış Han müslüman oldu ve
920'de Bağdat'a halifeye elçi göndere-
rek Bulgar halkına İslâm dinini öğrete-
cek din bilginleri ile cami ve kale yap-
cak mimarlar istedi. Halife Muktedir-Bil-
lâh Ca'fer de 922'de Bulgar ülkesine bir
elçilik heyeti yolladı. Bu heyette bulunan
İbn Fadlân, yolda ve Bulgar ülkesinde
görüp duyduklarını daha sonra kaleme
aldığı seyahatnâmesinde anlatmıştır.

İdil Bulgarları XIII. yüzyılın ikinci yarı-
sına kadar yerleşik bir halde refah için-
de yaşadılar. Fakat Bulgarlar'ın 1223'te
Don bölgesinde Kumanlar'la yaptıkları
bir savaştan Aral bölgesine dönen Mo-
ğol ordusuna saldırmaları ve onları yen-
meleri kendi felâketlerini hazırladı. Nite-
kim Batu Han'ın emriyle Moğollar uzun
bir hazırlıktan sonra 1236'da Bulgarlar'a
saldırdılar ve bütün şehirlerini yakıp yık-
tılar, halkı da kıltıktan geçirdiler. Bulgar-
lar Altın Orda devrinde (1283-1452) bi-
raz toparlanıp varlıklarını sürdürdüler-
se de 1361'de Altın Orda Hanı Pulat Ti-
mur'un saldırısına uğradılar ve belli baş-
lı şehirleri yıkıldı. 1391'de ise Timur-
lenk'in Altın Orda Hanı Toktamış'a karşı
yaptığı sefer sırasında Altın Orda şehir-
leriyle birlikte İdil Bulgarları'nın şehir-
leri de tahrip edildi. Bulgarlar bundan
sonra Kazan Hanlığı'na tâbi olarak ya-
şadılar. Nesillerini ve dillerini bugün to-
runları olan Çuvaşlar'la devam ettirmek-
tedirler.

Bulgarlar'ın Dili. Tuna Bulgarları'ndan
kalan dil örnekleri çok azdır. Bunlar ba-
zi kaynaklarda geçen kişi adları, unvan-
lar ile çeşitli eşya ve kırk kadar kitâbe-
de geçen bazı kelimelerden ibarettir. Ya-
pılan incelemelerden anlaşıldığına göre

Bulgarlar'ın dili, Türk dilinden daha ilk Türkçe devrinde ayrılarak farklı bir dil halini almıştır. Tuna Bulgarcası'ndan bazı örnekler : dilom "yılan", dohs "domuz", şegor "sığır", vereni "ejder", tekou "teke", dvan "at", toh "tavuk", somor "sıçan"; veçem "üçüncü", tuotom "dördüncü", altom "altıncı", çitem "yedinci", şeh-tem "sekizinci", tvirem "dokuzuncu"; alem "ertesi, sonraki".

İdil Bulgarları'nın dili hakkındaki bilgiler ise nisbeten daha fazla ve daha açıklanabilecek durumdadır. İdil Bulgarları'na ait XIII-XIV. yüzyıldan kalmış bazı mezar taşlarındaki kısa cümleler ve bunlardaki kelimeler kalıplaşmış şekillerin tekrarı olan ifadelerdir. Örnek metin:

هوالحي الذي لا يموت و كل حي سيموت اوران اول
ورم الب بلوى كو رحمه الله عليه رحمه واسعة دنيران
سفر طنروي تاريخ جيات جور طنر جال رجب ايح
ونم كوان ات الموت باب وكل الناس داخله

Transkripsiyonu: Hüve-l-hayyü-l-lezî lā yemûtü ve küllü hayyin seymûtü. Avran avli Vurum Alıb belüvi kü; rahmetul-lâhi 'aleyhi rahmeten vâsi'aten. Dünya-
ran sefer tanruvi; târih ciyeti cür tohır cal receb ayhi vanım küven eti. el-Mev-tü bâbün ve küllü'n-nâsi dâhilühü.

Tercümesi: (Yalnız) O diridir ve ölüm-süzdür ve bütün diriler ölecektir. Avran (Evren ?) oğlu Vurum Alp'in mezar taşıdır. Allah'ın geniş rahmeti onun üzerine olsun. Dünyadan sefer eyledi. Tarih yediyüz dokuz(uncu) yıl, Receb ayı(nın) onuncu gün(ü) idi. Ölüm bir kapıdır ve her insan o kapıdan girecektir.

İdil Bulgarcası'ndan bazı kelimeler: bi-yelim "beşinci", cal "yıl", belüv "mezar taşı", kü "bu, -dır", tan- "etmek, eyle-

Tataristan'da
Kabışev
Bölgesinde
bulunan
1309 Tarihli
Bulgar
mezar taşı
(F.S.Hakimzyanov,
Yasız kepitafiy
Joljsikih
Bulgar,
Moskova
1978, s. 107)

mek", ciyeti "yedi", cür "yüz", vanım "onuncu", küven "gün".

BİBLİYOGRAFYA :

J. Marquart, *Die Altbulgarischen Ausdrücke in der Inschrift von Çatalar und der bulgarischen Fürstenliste*, Sofia 1911, s. 1-30; O. Pritsak, *Die Bulgarischen Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren*, Wiesbaden 1955; a.mlf., "Bolgaro Tschuwaschica", *UAI*, sy. 31 (1959), s. 274-314; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 108-118; a.mlf., "Bulgar", *IA*, II, 781-796; G. V. Yusupov, *Vvedeniye v bulgaratatarskuuyu epikrafiku*, Leningrad 1960, s. 1-165, rs. 77; A. Rona-Taş — S. Fodor, *Epigrafica Bulgarica*, Szeged 1973, s. 1-189; L. Bazin, *Les Calendriers turcs anciens et medievales*, Lille 1974; F. S. Hakimzyanov, *Yasık epitafiy Voljsikih Bulgar*, Moskva 1978, s. 1-206; Talat Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara 1987, s. 1-70, rs. 14; a.mlf., *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, Ankara 1988, s. 1-212, rs. 91; J. J. Mikkola, "Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren", *JSFOu*, XXX/33 (1915), s. 1-25; J. Nemeth, "Die Herkunft des Names Kobrat und Esperüh", *KCSA*, II (1932), s. 440-447; J. Benzing, "Das Hunnische, Donaubulgarische und Wolgabulgarische", *Ph.TF*, I (1959); I. Hrbek, "Bulghār", *El*² (İng.), I, 1304-1308.

NURİ YÜCE

BULGARİSTAN

Doğu Avrupa'da ülke.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. BULGARİSTAN VAKIFLARI

IV. BULGARİSTAN'DA

TÜRK MİMARISI

Balkan yarımadasının doğusunda bulunan Bulgaristan, 41° 14' - 44° 12' enlemleri ve 22° 21' - 28° 36' boylamları arasında yer alır; yüzölçümü 110.912 kilometrekaredir. Kuzeybatıdan güneydoğuya doğru Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye ile komşu olup doğuda Karadeniz'le 378 kilometreyi bulan bir kıyıya sahiptir.

Bulgaristan II. Dünya Savaşı'ndan sonra, birkaç yıl içinde öteki siyasî partileri tasfiye ederek ülkeye hâkim olan Bulgar Komünist Partisi'nin yönetiminde, halk demokrasileri adıyla bilinen sosyalist ülkeler arasında yer almıştır. 1989 yılında Doğu Avrupa ülkelerinde totaliter yönetimlere karşı baş gösteren hürriyetçi halk hareketleri Bulgaristan'ı da etkilemiş ve kırk beş yıllık komünist iktidarın çökmesini sağlamıştır. Ülkede 1990 yılında çok partili demokratik parlamentaryer bir sistem kurulmuş, Komünist

Partisi adını Sosyalist Parti şeklinde değiştirmiş ve kırk beş yıl sonra ilk defa birden çok siyasî partinin katıldığı genel seçimler yapılmıştır. Devlet başkanlığı sistemi kaldırılarak cumhurbaşkanlığı rejimi kurulmuştur. Ülkenin en yüksek temel organı 400 üyeli Büyük Halk Meclisi'dir ve yasama yetkisi bunun elindedir. Yürütme yetkisi ise cumhurbaşkanı ile bakanlar kurulundadır.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

1. Yüzey Şekilleri. Bulgaristan'ın orta kesimini, Yugoslavya sınırından Karadeniz kıyısındaki Ermineburnu'na kadar batı-doğu doğrultusunda 550 kilometrelik bir mesafe boyunca uzanan Balkan dağları kaplar. Ortalama genişliği 20 km. olan bu dağlar yuvarlaklaşmış sırtlar ihtiva eder, ulaşım bakımından fazla engel çıkarmaz ve en yüksek noktası olan Yumrukçal tepesinde 2371 metreye erişir. Dağlık kesimde ulaşım imkân veren geçitler arasında en ünlüsü 1300 m. yükseklikteki Şipka Geçidi'dir.

Ülkenin kuzeyini Balkan dağlarından Tuna nehrine doğru hafif eğimlerle alçalan bir plato işgal eder. Tuna nehri üzerinde dik yamaçlarla son bulan bu platonun yüzeyi yer yer Tuna'ya inen vadilerle yanılmıştır. Balkan dağlarının güneyinde de çukur alanlar dikkati çeker. Bu çukur alanlar, Meriç ve onun önemli kolu olan Tunca etrafında yayılmış topraklardır. Bu toprakların batı ve güneybatısında Bulgaristan'ın en güneydeki dağlık kütlesi olan Rodoplar yükselir. Balkan dağlarının aksine geçitleri az ve yüksek olan bu dağlar herhangi bir vadi tarafından baştan başa kesilmezler. Rodoplar'ın en yüksek kesimleri, batıda Pirin dağı üzerinde Yeltepe (2915 m.) ile kuzeybatıdaki Rila dağı üzerinde Musalla tepesidir (2925 m.).

2. İklim ve Bitki Örtüsü. Bulgaristan'da iklim bakımından birbirinden farklı kesimler görülür. En kuzeyde kara ikliminin hüküm sürdüğü, kış ve yaz sıcaklıkları arasındaki farkın büyük olduğu ve ocak ayı ortalamalarının sıfır derecenin altında seyrettiği bir bölge bulunur. Burada en yağışlı mevsim yazdır. Karadeniz kıyıları yakınında daha yumuşak, kışları ılık, yazları ise çok sıcak olmayan orta derecede yağışlı bir iklim göze çarpar. Ülkenin güneyine doğru yazların kurak ve sıcak geçtiği, kış mevsiminde bol yağış alan Akdeniz iklimi etkileri belirir. Nihayet Bulgaristan'da bir dördüncü iklim tipi olarak dağ ikliminden söz edilebilir. Yükseltisi 1000 metrenin üzerinde